

^{1*}Мейрбаев Б.Б., ²Мырзабаев А.А., ²Якияев Иса, ²Муханов С.Ю.

¹Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

²ШТКУ,

Қазақстан Республикасы, Түркістан қ.

*E-mail: bekhzan.m@gmail.com

ДӘСТҮРЛІ ИСЛАМ ЖӘНЕ ХАНАФИ МАЗҒАБЫНЫҢ НЕГІЗДЕРІ

Қазақстанда тәуелсіздік жылдарында қоғамдық өмірдің барлық саласында түбегейлі өзгерістер орын алды. Көзделген мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуі мемлекеттің халықаралық деңгейде бәсекеге қабілетті екендігін дәлелдеді. Өзгерістер рухани салаға да өз әсерін тигізді. Ұмыт болған дәстүрлер мен рухани мұралар қайта жаңғырып, ғылыми зерттеу нысанына алынды. Дегенмен күрделі мәселелер жоқ деп айту ерте. Жалпыға белгілі, республикадағы діни жағдай күрделі, бұл жағдайға қоғам тарапынан және ғалымдар тарапынан алаңдаушылық туындауда. Тарихи тұрғыдан Қазақстан мұсылмандары сунниттік исламдағы ханафи мазһабын ұстанып келеді. Бұл бағыт өзінің жергілікті салт-дәстүр мен әдет-ғұрып нормаларына төзімділігімен ерекшеленеді, сондай-ақ қалыптасқан әлеуметтік қатынастарды есепке алып, санасатын мазһаб. Ханафи мазһабының дәстүрлі діни философиялық тұғырларын аша отырып, біз халық руханилығының тереңдеріне бойлай аламыз және әлеуметтік, рухани өмірдегі құбылыстарды дұрыс түсінуге қол жеткіземіз.

Түйін сөздер: Әбу ханифа, мазһаб, ижтиһад, кәлам, сунна, ақида.

Б.Б. Мейрбаев, А.А. Мырзабаев, Иса Якияев, С.Ю. Муханов
Традиционный ислам и основы ханафитского мазхаба

За годы независимости в Казахстане произошли кардинальные перемены во всех областях общественной жизни, что обеспечило достижение намеченных целей и задач и доказало конкурентоспособность страны на международном уровне. Перемены коснулись и духовной сферы. Многие забытые традиции и духовное наследие веков были возрождены, стали предметом научного анализа и исследования. Однако говорить о том, что в обществе нет проблем, еще рано. Общеизвестна сложная религиозная ситуация в Республике, вызывающая определенную тревогу общественности и ученых специалистов. Исторически мусульмане Казахстана придерживались ханафитского мазхаба в суннитском исламе. Это направление отличается толерантностью, терпимостью к местным обычаям и традиционным нормам права, т.е. учитывает специфику сложившихся социальных отношений. Раскрывая философские стороны традиционных религиозно-мировоззренческих устоев ханафитского мазхаба, мы проникаем в глубинные пласты духовности народа, сможем правильно понять и оценить многие явления социальной и духовной жизни.

Ключевые слова: Абу ханифа, мазхаб, ижтиһад, калам, сунна, ақида.

B.B. Meirbaev, A.A. Myrzbaev, Isa Yakiev, S.U. Mukhanov
Traditional Islam and the foundations of the Hanafi School

It was more than ten years that Kazakhstan has existed as sovereign and independent country. During these years the deep and fundamental changes were taken place in all branches of our society. Kazakhstan has become as a thoroughly developed country and showed its aptitude of being in a competition on the 69kjj level. The works of spiritual heritage which had gone to the bottom of the history were reconstructed and met its worthy inheritors. Though there not few problems taken place in the society. It is known from the facts that the present religious situations are as complex as many-sided in Kazakhstan.

Kazakhstanismuslims are the mazhab holders of Abu Hanifa in Islam studyings. But this direction is more tolerantly, satisfied and it is also the trend that agreed with the local rules of traditions and customs, habits, traditional standards. It is one of the research works devoted to analysis of the native religion as considered the religious-philosophical foundations of Islam's Hanafi mazhab. The research work is showed the necessary traditional positions from the point of philosophy for the sake of spiritual reason of Kazakh people what was developed from the necessity of our society and it was considered as the actual new theme.

Key words: Abu Hanifa, mazhab, ijtiḥad, kalam, sunnah, akida.

Соңғы уақытта елімізде ислам атын жамылған теріс ағымдар санының көбеюі өзекті мәселеге айналды. Әдетте, мұндай құбылыс қоғамда адамдардың діни сауатының жоқтығынан немесе төмендігінен туындайды. Демек, қоғамда қазақ үшін тарихи қалыптасқан дәстүрлі исламды, оның ішінде Әбу Ханифа мазһабын насихаттайтын білімді мамандар қажет. Түркі халықтарының, жалпы араб емес қайымдардың Ханафи мазһабын таңдауының өзіндік себебі бар. Бұл мектептің басқа мектептерден ерекшелігі халықтың мәдениеті мен салт-дәстүріне құрметпен қарап, тұрмыста оларды пайдалануына жағдай жасауы. Сондықтан да біздің дәстүріміз дінмен біте қайнасып кеткен. Егер кейбір дәстүріміз шынымен де ислам қағидаттарына қайшы келіп жатса, оны теолог мамандар ескертіп жатады. Ал енді діни білімді шет мемлекеттен оқып келген жастардың басым көпшілігі дәстүрлі мазһабтарды қолдайтын Исламды емес, басқа ағымдарды насихаттайды. Сондай теріс ағымдардың бірі – салафизм. Салафизм халқымыздың дәстүрлерін де, Әбу Ханифа мазһабын да түбегейлі теріске шығарады. Шариғат үкімімен үйлескен қайтқан адамға ас беруді алайық. Астың артынан қайтқан адамның рухына Құран оқып, бағыштап, жиналған ағайын-туыс, көрші-қолаң, жора-жолдастармен бірге бұрын өткендердің күнәларын кешіруін Алладан тілейміз. Ал елге берілген астың негізгі мақсаты садақа ретінде қабылдануы. Берілген астан кейін қариялардан бата сұрап, сосын Құран оқып, тағы алақан жайып, Алладан мейірім мен береке сұрау, Құран сауабын марқұмға бағыштау біздің халықтың ғасырлар бойына қалыптасқан дәстүрі.

Исламдағы мазһабтар (фыкһ және иғтиқади) көп жағдайда сол мазһабты құрған, негізін салған адамның есімімен аталатын болған. VII-VIII ғасырларда орталығы Куфа қаласы болып табылатын Ирак аймағында басталып, кейінгі ғасырларда дамып жайыла түскен Ирак фыкһына және осы фыкһтың методологиясын, діни ілімі мен жүйесін қалыптастырған Имам Ағзам Әбу Ханифаның есімімен байланыстырылып Ханафи

мазһабы деген атау берген. Исламдағы құқықтық дүниетанымның және ижтиһад түсінігінің дамуына үлес қосқан Әбу Ханифа көбіне Имам Ағзам деген атпен танымал болған. Ол 699 жылы Куфа қаласында өмірге келген. Оның шыққан тегі туралы тарихи деректер әр түрлі мәліметтер береді. Біреулер оны парсы десе, келесі біреулер түркі тектес деген пікірлерді алға тартады, бірақ араб емес екені анық.

Ханафи мазһабының қалыптасуы Әбу Ханифадан бұрын Ирак аймағында қалыптасқан «Рәй мектебімен» тығыз байланысты. Сөздікте мәні «жеке көзқарас, ой және тоқтам» деген мағыналарға келетін «Рәй» сөзі фыкһ терминологиясында «мужтаһидтің діни мәселені шешу барысында Құран және Сүннеттен дәлел табылмаған жағдайда белгілі бір әдістерге сүйене отырып, ортаға қойған жеке көзқарасы» деген мағынада қолданылады [1]. Бұл жердегі басты талап, мәселені шешу барысында соңғы негіз ретінде Құран мен Сүннетті басшылыққа алу болып табылады. Яғни алынған шешім исламның негіздеріне қайшы келмеу керек.

Ибраһим ән-Наһаидің әдістері мен көзқарастары шәкірті Хаммад ибн Әбу Сулейман арқылы Әбу Ханифа нәсіліне жеткен және Әбу Ханифа мектебінің фыкһына үлкен әсер еткен. Сахаба және табиун кезеңінде Иракта басталған Құран және Сүннетке негізделген діни білімді Рәй және ижтиһадпен байытып, толықтыру жолындағы әрекет VIII ғасырдың орта тұсында Әбу Ханифа және оның шәкірттерінің еңбектерінің арқасында бір жүйеге келтіріліп, жеке мектепке айналғанын айтуға болады. Әһли-Рәй немесе Ирак фыкһы өзінің осы ерекшелігімен Хижаз фыкһына қарсы бір мектеп ретінде саналған. Мәдинадағы Хижаз мектебін «Хадис мектебі» (Әһли-Хадис) деп те айтады. Бұл мектептің ерекшелігі – белгілі бір діни мәселенің шешімін табуда барынша Құран мен хадистерге сүйеніп, жеке көзқарас (Рәй) пен ижтиһадтан барынша алшақ тұруында. Тек ешқандай дәлел табылмаған жағдайда ғана ақылға жүгінуге мәжбүр болады. Ал «Рәй мектебінің» ерекшелігі, оның өкілдері көп жағдайда хадистерден дәлел

іздеуге құлықты емес және жеке көзқарастарын кеңінен пайдалануында. Егер көзқарастарына қатысты бір сахих (рас) хадис табылып жатса, олар пікірлерінен қайтып, хадисті дәлел ретінде алады. Методологиялық ерекшеліктеріне байланысты Рэй мектебі әлсіз хадистерді қабылдамайды. Өйткені, мұндай хадистердің жалған болу ықтималдылығы жоғары деп есептейді. Ал Хадис мектебі жеке көзқарастан осы әлсіз хадистерді жоғары қояды.

Ирак аймағында Ибраһим ән-Нахаи, Хаммад және Әбу Ханифа кезеңдерінде «Рэй» әдісін кең қолдану кездейсоқтықтан туындаған жағдай емес. Рэй мектебінің қалыптасуын сол аймақтың өзіне тән діни дәстүрі және әлеуметтік-құқықтық қатынас ерекшеліктерінің де әсері болған. Мұсылмандардың қол астына өткен тұста Ирак этникалық, мәдени және діни тұрғыдан алғанда саналуан сипатта еді. Ирак жері, оның ішінде Куфа қаласы Омейядтар халифаты кезеңінде саналуан мәдениеттермен және өркениеттермен тығыз байланыста болған. Мұнда әртүрлі ұлттар мен ұлыстар, діндер мен әлеуметтік және дүниетанымдық ағымдар қабаттасып, араласып жатқан еді. Жалпы мазһабтардың қалыптасуына әсер еткен ішкі және сыртқы факторлардың барлығын талдай келе, Ханафи мазһабының қалыптасуы мен дамуында маңызды себептер ретінде Әбу Ханифаның шәкірттерінің қызметі, мазһабтың құқықтық негіздерінің жүйеленуі, ресми мазһаб ретінде қабылдануы сияқты себептерді атап өткен жөн.

Ханафи мазһабының құрылуы мен таралуында Әбу Ханифадан сабақ алған және оның ғылыми кеңестеріне қатысып жүрген шәкірттері мен дос-жарандарының еңбектері зор болды. Әбу Ханифаның шәкірттері сол кездегі Ислам әлемінің бірнеше аймақтарында өмір сүрді. Олардың үлкен бір бөлігі өз аймақтарында ғылыми мәжілістер ұйымдастырып, шәкірт дайындады, қазы болып қызмет атқарды. Бұл тікелей немесе жанама жолдар арқылы Әбу Ханифа негіздеген Ирак ғылмының Исламның жаңадан орныға бастаған аймақтарында танылып, жайылуын қамтамасыз еткен.

Ханафи мазһабының құрылып, жайылуының тағы бір себебі Әбу Ханифа мен оның шәкірттері қалыптастырған ғылымның өз уақытында жинақталып қағазға түсірілуі және бұл әрекеттің бұдан кейінгі уақыттарда да жалғасып отырғандығы болып табылады.

Харун Рашидтен бастап Аббаси халифаларының бас қазылық қызметіне Ирак ғылмы мектебінің өкілдерін басқаша айтқанда Ханафи

мазһабының факиһтерін тағайындауы Аббаси билігі аумағында, әсіресе Ирак, Иран, Хорасан және Батыс Түркістанда осы мазһабтың кең танылып, қанат жаюында маңызды рөл атқарды.

Аббасидтерден кейін Ханафи мазһабының таралуында Селжук және Османдықтар мемлекетінің рөлі үлкен болды. Селжук билеушісі Тұғрул Бейдің Нишапур, Исфахан, Хамадан секілді ханафиликтің аз танылған аймақтарында ханафи қазыларды тағайындауы мазһабтың жайыла түсуіне жағдай жасайды. Османдықтар бүкіл діни мәселелерді осы мазһабқа сүйеніп шешіп отырған және бұл мазһаб мемлекеттің саясатында да маңызды орынға ие болған. Ханафи мазһабы көбіне араб емес қауымдар арасында кеңінен таралған. Мұның басты себебі – ханафиликтің ислам дінінің практикалық жағын түсіндіруде Рэй мен ижтиһадты бірінші орынға қойып, араб қоғамына тән дәстүрлерді жеңілдетіп, ислам ілімі мен әдет-ғұрпын басқалардың оңай түсініп, қабылдаулары үшін ыңғайланған дүниетанымдық жүйені қалыптастырғандығында.

Қазіргі таңда әлемдегі мұсылмандардың шамамен үштен екі бөлігі ханафи мазһабында болып табылады. Егер нақты деректерге сүйенетін болсақ қазіргі уақытта Түркия, Балқандар, Босния, Қырым, Әзірбайжан, Кавказ; Қазан, Уфа, Сібір және Орта Азия Түркілері, Қытай-Жапон мұсылмандары, Ауғанстан, Үндістан, Пакистанның көпшілігі ханафилер. Йемен, Хижаз Мысыр, Палестина, Жазаир және Тунисте ханафилердің қатары аз мөлшерде, ал Эфиопия, Сирия және Иракта бұларға қарағанда көбірек [2].

Әбу Ханифа өзіне дейінгі және өзінен кейінгі мужтаһид ғалымдармен салыстырғанда *қияс* әдісін көп қолданған. Ханафи мазһабында Құран және Сүннеттен кейін діни үкім шығарудың үшінші формасы *«ижма»* келеді. Сөздік мағынасы бірнәрсені біріктіру, жинақтау, бір мәселе бойынша ой бірлігін жасау дегенді білдіреді. Ижманың діни әдебиеттердегі терминдік мағынасы «Мұхаммед үмметінің (мужтаһидтер) оның өлімінен кейінгі келетін замандарда діни бір мәселенің үкімін беруде ауызбіршілік етулері» деп көрсетілген.

Пайғамбардың өлімінен кейін сахабалардың алдарындағы туындаған мәселелерден шығар жалғыз жол, Құран мен пайғамбардың сүннетін жақсылап түсіну және түсіндіру болды. *Ижтиһад* деп аталатын бұл ой әрекетін пайғамбардың өзі тірі кезінде насихаттап, дағдылардың қалыптасуын қамтамасыз еткен болатын. Ислам құқықшыларының басым көпшілігі ижманы

шариғатта дәлел ретінде қабылдайды және оны діни үкімдер иерархиясында, жоғарыда айтқанымыздай Құран мен Сүннеттен кейінгі орынға қояды.

Ханафи мазхабындағы діни үкім шығаруда қолданылған келесі бір әдіс «әдет-ғұрып» болып табылады. Ханафи мазхабын басқа мазхабтардан ерекшелеп тұратын тұсы да осы әдет-ғұрыптарға қатысты жері болып табылады. Ханафи мазхабында шариғат үкімдерінің негіздерінің бірі болып табылатын әдет-ғұрып *фыкһ* терминологиясында былай көрсетілген: «Қоғамның дағдыға айналдырып, өмір салттарында басшылыққа алатын сөздері мен іс-әрекеттері» [3].

Әдет-ғұрыптардың шариғат негіздеріне қайшы келетін жағдайда дәлел ретінде қолданылмайтыны, тіпті тыйым салынуы туралы ислам ғұламалары арасында ауызбіршілік бар. Мысалы спирттік ішімдіктер ішу, құмар ойындарын ойнау, пайыз жеу сияқты іс-әрекеттер қоғамда әдетке айналған құбылыстар болғанымен, бұлар заман ағысына қарай өзгеріске ұшырамайтын, діни және қоғамдық кейбір жағымсыз іс-әрекеттердің алдын алу мақсатында қойылған шариғат нормаларына қайшы келгендіктен, дұрыс әдет ғұрып ретінде қабылданбайды. Ислам ғұламалары әдет-ғұрыптың дінде назарға алынуы үшін кейбір шарттар қойған: Бірінші шарт, әдет-ғұрыптың кеңінен қолданыста болуы керек. Егер үкім шығарылатын жердің халқы белгілі бір мәселе бойынша әртүрлі әдет-ғұрыптарды ұстанатын болса, ортақ қолданыста жоқ болса, онда ол әдет-ғұрыпты негізге алып діни үкім шығармайды. Екінші шарт, төреші рөлін атқаратын әдет-ғұрыптың сол мезетте бар болуы қажет. Үкім шығару кезінде бір әдет-ғұрып бар болып, кейін ол өзгеріп кетсе, үкім беретін кезде қолданыста болған әдет-ғұрып негізге алынады.

Байқап отырғанымыздай, ислами үкімдер шығаруға әдет-ғұрыптың маңыздылығы Ханафилікте алғашқы орынғашыққан. Әбу Ханифаның Құранда және Сүннетте, сахабалардың тәжірибесінде үлгісі табылмаған мәселелерде сахи́х (дінге қайшы келмейтін) әдет-ғұрыптарға діни пәтуа негіздерінен бірі рөлін беруі ислами үкім шығаруды жеңілдетумен бірге, оның мазхабын Аббасидтердің *фыкһ* мазхабы болуына ең ыңғайлы мазхаб дәрежесіне әкелген. Үлкен бір аймақты билеп отырған халифат аймақтағы ерекшеліктер мен қажеттіліктерді бақылап отыратын бір құқықтық жүйеге мұқтаж болды. Қазы болатын адамға қызметіне баратын жерінің

әдет-ғұрып, аймақтың ерекшеліктерін білуді басты шарт ретінде қойылған. Ханафилік өзінің *фыкһ* әдісі тұрғысынан аталған қажеттіліктерге жауап беруге ең лайықты, ең ыңғайлы мазхаб еді. Осының табиғи бір нәтижесі ретінде ол Аббаси халифатының ресми мазхабы болды және шамалағанда бес жүз жылдай қоғамдық тәжірибеде әлеуметтік-құқықтық қатынастарды реттеуде кеңінен қолданылды [4].

Әбу Ханифа мазхаб имамдарының арасында хадистерді сынауда Құранға негіздеу әдісін кең қолданған адам. Әбу Ханифа бұл әдісті көбіне даулы мәселелерде өзінің ұстанымын дәлелдеу үшін қолданды. Егер ұтымды қолданылған жағдайда, мұндай әдістің деректерді талдауда маңыздылығын ешкім жоққа шығара алмайды. Оның бұл әдіспен, негізінде сенімді емес әлсіз хадистерді Құранның таразына салғаны байқалады. Ибн Хазмның айтқанындай «шындығында Құранға қайшы сахи́х (дұрыс, ақиқат) бір хабардың болуына мүмкіндік жоқ» [5]. Алайда Әбу Ханифаның өмір сүрген кезеңі саяси, әлеуметтік және мәдени қақтығыстарға толы болғандығын және сонымен қатар жалған хабарлардың (хадис) көптеп шығарылып, қолданысқа енгізіле бастағанын есепке алсақ, қоғамдық өмір мен діни теорияда Құран секілді өзгермеген бір мәтінді төрелікке алу қажеттілігінің туындағаны анық көрінеді. Ханафилер хадис және сүннетті басшылыққа алу барысында төмендегі жәйттерге ерекше мән берген:

– Құранға сәйкестік: Ханафилердің Құранға сәйкестік мәселесі сахабалар заманынан тәжірибеде қолданылған жағдай болып табылады. Сонымен қатар бұл, басқа мазхабтардың да қабылдаған әдісі. Бұл мәселеде Әбу Ханифаның айтқандарына назар аударайық: «Алланың елшісі, Алланың кітабына қарсы келмейді. Алланың кітабына қарсы шыққан Алланың елшісі бола алмайды. Пайғамбардан Құранға қайшы хадис айтқан адамды терістеу, пайғамбарды терістеп, жоққа шығару емес. Бұл тек қана пайғамбардан дінге қайшы хадисті айтқан адамды терістеу болып табылады. Кінә сол адамдікі, пайғамбардікі емес... » [6]. Әбу Ханифаның осы сөздерінен анық көрініп тұрғандай, оның хадистерді мәтіндік, мазмұндық жағынан талдауда басшылыққа алған ең маңызды нәрсесі Құранға сәйкестік мәселесі болып табылады. Оның шәкірттерінде де осы мұқияттылық байқалады.

– Адамға берілген маңыз: Басқа мазхаб имамдары мен ғұламалары арасында адамға

мән берген және адами құндылықтарды мүмкіндігінше алдыңғы қатарға шығаруға тырысқан Әбу Ханифа болған. Әр түрлі мәселелердің шешіміне қатысты пікірлерін мұқият талдағанда оның күдікті жағдайларда дүре соғу және басқа осыған ұқсас ауыр жазаларды қолданудан қашқаны, құлдарды қорғайтын үкімдер шығарғаны және мұсылман еместердің құқықтары жайында ықтияттылықпен әрекет еткені байқалады. Бұл жерде осы мәселеге қатысты мына мысалды алайық: Жазалардың күдікті жағдайларда орындалмайтындығына байланысты Имам Мұхаммед былай дейді: «Әбу Ханифаның Хаммадтан, оның Ибраһимнен хабар беруіне қарағанда, Хз. Омар айтыпты: «мүмкіндігінше мұсылмандардан жаза беруді алып тастауға тырысыңдар. Өйткені имамның кешірімде қате жасауы, жаза беруде қателесуінен абзал. Мұсылман үшін бір шығар жол тапсаңыз, одан жазаны алып тастаңыз». Бұл Әбу Ханифаның және біздің көзқарасымыз [7]. Әбу Ханифа көптеген мәселені осы принципке негіздеп шешіп отырған және адамдарға жаза беруде асығыстық жасамаған.

– Жеңіл және ең ыңғайлысын алу: Адамдар үшін жеңіл және ең ыңғайлысын алып, сол арқылы үкім беру мазһабтың ең басты принциптерінің бірі және мұны фықһ терминологиясында «истихсан» деп қабылдаған. Истихсан, қиясты тастап, адамдар үшін ең ыңғайлысын алу дегенді білдіреді. Жалпы истихсандағы басты негіз ауыр, қиын болғандарды тастап, жеңілдерді таңдау болып табылады. Діннің басты мұраты да осы. Құранда бұл туралы былай дейді: «Алла сізге жеңілдікті қалайды, қиыншылық емес» (Бақара, 185). Пайғамбардың да діннің ең абзалы жеңіл болғаны деген сөзі бар.

– Әдет-ғұрыпқа сәйкестік: Ханафи мазһабы басқа мазһабтардан діни-құқықтық тәжірибеде әдет-ғұрыптарды ескеруі, оларға мән беруі арқылы ерекшеленеді. Олар осыған дәлел ретінде «мұсылмандардың жақсы деп тапқандары Алла құзырында да жақсы, мұсылмандардың жаман деп тапқандары Алла құзырында да жаман болып табылады» [8] деген хадисті келтіреді.

Имам Ағзам Әбу Ханифа фықһ ғылымында үлкен ғалым болумен қатар ақайд (ислам сенім негіздері) және қалам саласында да салмақты ойларын ортаға қойған ойшыл-ғұлама болып табылады. Оның көзқарастары көпшілік тарапынан қолдау тауып өзінен кейін исламдағы жеке мектеп ретінде қалыптасқан. Әбу Ханифаның ақайдқа қатысты көзқарастарын шәкірттері Әбу

Юсуф, Әбу Мутий әл-Балхи және Әбу Муқатил әс-Самарқанди тарапынан хатқа түсіріліп, кейінгі ұрпаққа жеткізілген «әл-Алим уәл-Мутааллим», «әл-Фыкһул Акбар», «әл-Фыкһул Абсат», «әл-Рисала, әл-Уасия» деп аталатын трактаттарынан және басқа да мазһабтар тарихына қатысты кітаптардан көруге болады.

Ханафилердің ақайдқа қатысты көзқарастарын арнаулы әдебиеттеріне сүйене отырып төмендегідей тұжырымдауға болады:

1. Алланың барлығы: Әлем және оның ішіндегі болмыстар Алла тарапынан жоқтан жаратылды. Аспан денелерінің және барша дүниенің ешбір кемшіліксіз, жүйелі түрде жаратылуы, болмыстың бір күйден екіншісіне ауысып отыруы, сәбидің көркем бейнеде ана құрсағынан шығуы білушілердің білушісі және ғибрат иесі ұлы жаратушының барлығын көрсететін ашық айғақтардан болып табылады. Ақыл дауылды толқындарда ауыр жүк тиелген кеменің бір капитансыз дұрыс бағыт алуының мүмкін еместігін қалай қабылдаса, бұл әлемнің де бір жаратушысыз бар болуын соншалықты мүмкін емес деп біледі [9]. Әрбір адам осы нәрселер төңірегінде ойлана отырып, Алланың барлығына байланысты ақиқатқа қол жеткізе алады. Осы себепті діни уағыз жетпегеннің өзінде әрбір ақыл иесі адам баласы Алланың барлығына, бірлігіне, ұлылығына сенуге міндетті.

2. Пайғамбарлық: Пайғамбарлықтың ақиқаттығы, пайғамбардың берген хабарларындағы дұрыс айтқандарына байланысты жәйттің Алла тарапынан адамдардың жүрегінде жаратылуымен белгілі болады. Пайғамбарлардың көрсеткен мұғжизалары ақиқат. Хз. Пайғамбардың саусағымен айды екіге айырғаны және миғражға шығуы осыған ұқсас жағдайлардан болып табылады. Пайғамбарлар Аллаға серік қоспайды, кіші және үлкен күнәлар жасамайды [10, 43 б.].

3. Иман – Күнә мәселесі: Әбу Ханифаның ойынша иман тілмен айтып, жүрекпен бекітуден тұрады. Амал иманның бір бөлігі емес, одан кейін келетін нәрсе. Адам иманының күшімен Аллаға құлшылық етеді, ораза ұстайды, қажылыққа барады. Намаз оқып, ораза ұстағандығына немесе қажылыққа барғаны үшін иман етпейді. Шындығында Құран-Кәрімде иман амалдан бөлек қарастырылған. Амалы жоқ адамға да мумин деген. Иман ете тұрып парыз амалдардан біреуін орындамаған адам күнәһар болады және бұл ісін халал деп есептемейінше күнә жасау бір мұсылманды діннен шығармайды. Оның азап көруі немесе кешірілуі Алланың қалауында [10, 40 б.].

Ханафи мазхабының негізін салушы Әбу Ханифа Ислам әлемінде туындаған саяси, дүниетанымдық және сенімдік бөлінулердің нәтижесінде әуелі Құран-Кәрімге, екінші оған қайшы келмейтін сахих хадистерге сүйеніп Ислам ақайдін (сенім негіздерін) белгілеуге әрекет жасаған ерте кезеңдегі ислам ойшылдарының көшбасында тұрған тұлғалардың бірі. Ол нақыл мен ақылды тең ұстаған. Оның ислам ақайдінің негізгі мәселелері төңірегіндегі көзқарастары ғалымдар арасында үлкен беделге ие болған. Матуриди мазхабынан бастап салафилер мен ашари ғұламалары тарапынан жалпы мағынада қолдау тауып, әрі қарай дамытылған. Ислам дініне қарсы топтармен Әбу Ханифа Алланың барлығын дәлелдеу үшін алғаш рет рационалистік әдістерді қолданды. Әлемнің «еш нәрседен» жаратылғанын айтып Алланың сыртқы дүниедегі (әлемдегі) бір болмыс екенін де бірінші болып Әбу Ханифа айтқан. Амалдың иманнан бөлек екенін және артып, кемімейтінін ортаға қою арқылы Салафия, Мутазила және Харижиттерге қарсы келген. Осылайша ол ислам ақайдінің негізгі мәселелерінде шектен шықпай, орта жолды ұстанған теологиялық жүйенің іргетасын қалаған және көпшіліктің ұстанатын Сунниттік қалам мектебінің қалыптасуына алғышарт жасап берген. Әбу Ханифаның көзқарастарын Әбу Жафар әт-Тахауи және шәкірттерінің шәкірттері болып келетін Әбу Мансур әл-Матуриди мен Әбул-Муин ән-Насафи дамытып, таратқан. Сенімдік мәселелерде ұстанған әдісі тұрғысынан және қамту жағынан Әбу Ханифадан үлгі алған Матуриди оған әлсін-әлсін сілтемелер беріп отырған және оның пікірлерін өз көзқарастарына тірек еткен. Әбул Муин ән-Насафи Самарқанд ғұламаларының Әбу Ханифаның көзқарастарын мазһаб халіне әкелгенін айтады [11]. Уақыт өте Матуридидің ізбасарлары тарапынан дамытылған Әбу Ханифаның сенімдік (ақида) көзқарастары қазіргі кезге дейін келіп жеткен. Қазіргі таңда Ханафи мазһабы оның көзқарастарын ұстанатын Матуридилік атымен көпшілікке танымал.

Ханафи мазһабының қалыптасуына Рәй мектебінің ықпалы зор болды. Рәй мектебінің ерекшелігі, бір діни мәселе бойынша Құран мен Сүннетте үкім табылмаған жағдайда арнайы әдістер арқылы жеке көзқарастарына сүйеніп мәселені шешетін. Осы дәстүрді Ханафи мазһабы одан әрі дамытып жетілдіре түседі. Бұл мазһаб көбіне араб емес қауымдар арасында кеңінен таралған. Мұның себебі Ханафилік діннің практикалық жағын түсіндіруде Рәй мен

ижтиһадты бірінші орынға қойып, араб қоғамына тән дәстүрлерді жеңілдеткен және басқалардың оңай түсініп, қабылдаулары үшін ыңғайланған дүниетанымдық жүйені қалыптастырған. Ханафи мазһабында ижтиһадқа негізделген ойлау жүйесіне мейлінше еркіндік берілген. Заман ағымы мен мәдени-әлеуметтік ортаны, дүниетанымдық ерекшеліктерді, салт-дәстүр мен әдет ғұрыптарды ескере отырып, Ханафи ғұламалары ижтиһад жасаған және осылайша исламды өмірден, қоғамнан аластатпай, оны керісінше өмірлік тәжірибеге бейімдеген.

Ханафи ғұламаларының діни үкімдер шығаруда хадис және сүннетке деген ұстанымдарының басқалардан әдіснамалық тұрғыдан айырмашылығы бар. Бұл ерекшелік дінде дәлел ретінде көрсетілген хадис пен сүннетті Құранның таразына салу, қайшы келген жағдайда қабылдамау болып табылады. Мұның себебі, сол дәуірде жалған хадис шығару әрекеттері кеңінен таралған болатын және одан сақтанудың бірден-бір жолы Құран негіздерін басшылыққа алу еді. Бұл әдіс ешбір ислам ғалымы тарапынан жоққа шығарылмаған. Ханафилерді өз замандастары хадис мәселесінде оған қайшы әрекет етті, тіпті оны жоққа шығарды деп айыптаған. Бұл пікірлердің көбі негізсіз және субъективті екені деректерден белгілі. Ханафи ғұламалары хадис және сүннетті алуда ең әуелі оның адамдарға жеңіл, ыңғайлы келетін жақтарына назар аударған. Бұл жерде олар Құрандағы «Алла сізге жеңілдікті қалайды, қиыншылық емес» деген аятымен, пайғамбардың «Дінінің ең абзалы жеңіл болғаны» деген хадисін басшылыққа алады.

Ханафи мазһабы исламдағы құқықтық мектептердің бірі болғанымен, тек қана құқықтық мәселелермен емес, соның ішінде ақида, сенім негіздеріне қатысты мәселелерде де өз көзқарастарын ортаға қойған мазһаб болып табылады. Бұл жерде Әбу Ханифаның көзқарастары маңызды орынға ие. Әбу Ханифаның ислам ақайдына қатысты көзқарастарының сунниттік қаламның қалыптасуына үлкен әсері болды. Оның пікірлерінің кейбір суннит қаламшылары және Бухари сияқты салафиттік түсініктегі хадис ғалымдары тарапынан сынға ұшырауы, тіпті дінге қайшы келді деген айыптаулар тағылуы Әбу Ханифаның рационалдық ойлау жүйесіне үлкен мән берген, бұл әдісті діни мәтіндерді түсінуде қолданған исламның ерте кездегі жаңашыл ойлау жүйесіне ие ғұлама екенін көрсетеді. Оған бағытталған сыни көзқарастарды бұдан басқаша түсіндіру

мүмкін емес сияқты. Өйткені оның сенім негіздеріне (ақида) қатысты көзқарастарының өзінен кейін қалыптасқан Сунниттік калам мектептері ішіндегі Матуридилікке бағыт бергені және әһли суннаның сыртына шықпағаны белгілі.

Әдебиеттер

- 1 Islam Ansiklopedisi. – Istanbul, 1994. – C. 10. – S. 520.
- 2 Islam Ansiklopedisi. – Istanbul, 1997. – C. 16. – 555 s.
- 3 Islam Ansiklopedisi. – Istanbul, 2001. – C. 23. – S. 329.
- 4 Hayreddin Karaman. Islam Hukukunda Ictihad. – Ankara, 1988. – S. 135.
- 5 Ozdemir Mehmet Niyazi. Turk Devlet Felsefesi. – Istanbul, 1993. – S. 13.
- 6 Ibn Hazm. el-Ihkam fi Usulil-Ahkam. – Misir, 1969. – S. 81.
- 7 Ebu Hanife. El-Alim vel-Muteallim. – Istanbul, 1981. – S. 12.
- 8 Seybani. Kitabul Asar. – Luckno, 1934. – 327 s.
- 9 Seybani. El-Muvatta (Imam Malikin Muvattainin Seybani Rivayeti). – Beyrut, 1987. – 379s.
- 10 Beyazizade. Imam-I Azam Ebu Hanifenin Itikadi Gorusleri. – Istanbul, 2000. – 182s.
- 11 Nesefi. Tebsiratul Adille. – Dimask, 1993. – C. 1. – S. 148-149.